B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April-2020

Contemporary India's Foreign Policy

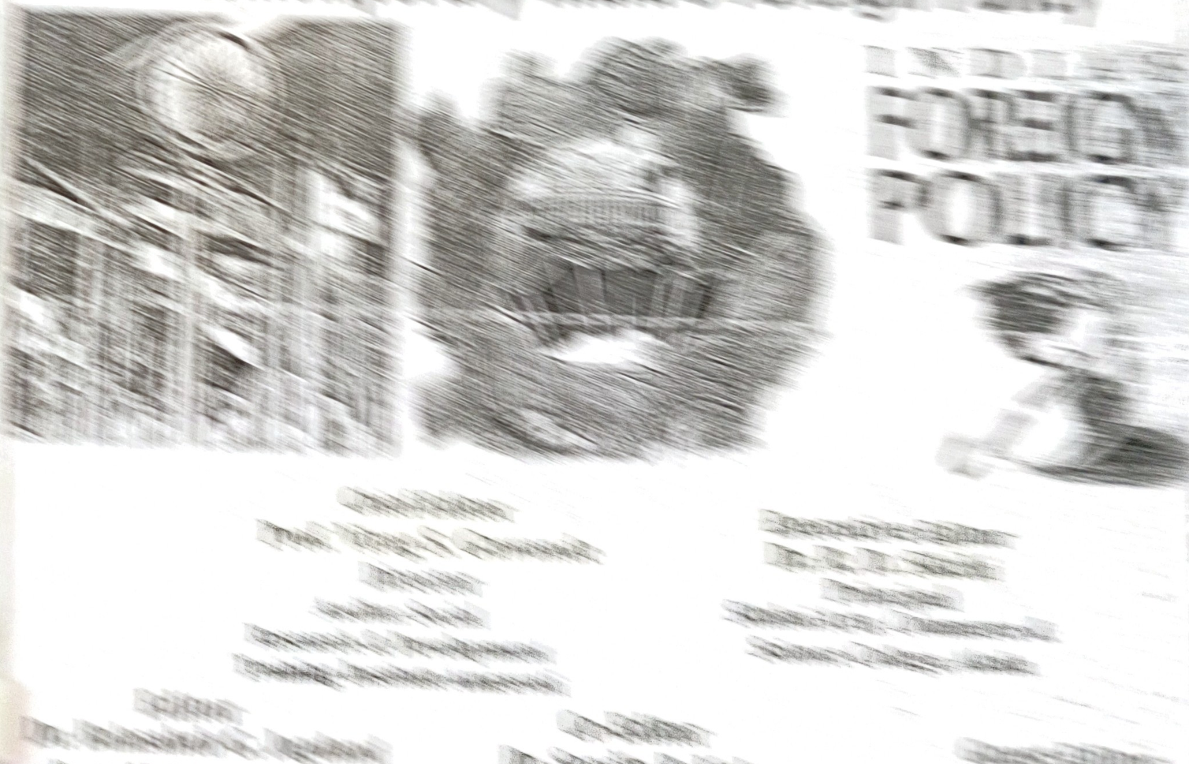

Aadhar Publication

20	[illegible]	69
21	[illegible]	71
22	[illegible]	75
23	[illegible]	79
24	[illegible]	82
25	[illegible]	85
26	भारत आणि [illegible] धोरण डॉ. [illegible]	89
27	भारत व चीन संबंध प्रा.डी.टी. [illegible]	94
28	भारताचे आण्विक धोरण (Indias Nuclear Policy) प्रा. डॉ. संभाजी शामराव तनपुरे	97
29	भारत आणि चीन संबंध डॉ. अनंता मदन आचटी	103
30	भारतीय विदेशनीतिचे बदलते स्वरूप संदीप तुंडूरवार / डॉ.शरद सांबारे	112
31	संयुक्त राष्ट्र संघटनेत भारताची भूमिका डॉ.वसंत रामसिंग पवार	120
32	भारत— चीन सीमाविवाद डॉ. विनोद को. गायकवाड	123
33	समकालीन भारत—चिन संबंध प्रा. विनोद म. पुनवटकर	126
34	भारत आणि चीन संबंधातील परिवर्तन डॉ. अर्चना ज्ञा. पाटील	130
35	सार्क आणि भारत यांचे समकालीन संबंध डॉ. दिपाली श्रीराम घोगरे	134
36	भारतीय परराष्ट्र धोरण —एक निरिक्षण प्रा. गोपालकृष्ण श्री राखोडे	138
37	भारताच्या परराष्ट्र धोरणाच्या विकासाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन. (विशेष संदर्भ — सार्क आणि बिमस्टेक क्षेत्रिय संघटना) डॉ. ममता विजयराव पाथ्रीकर	141
38	समकालीन भारत कि परमाणू नीती प्रा.डॉ.प्रमिला डी.भोयर	146
39	भारत का मेक्सिको एवं वेनेजुएला के साथ सम—सामयिक संबंध की पड़ताल डॉ. रवी कुमार	150
40	समकालीन भारत की विदेश नीति के उद्देश्य डॉ. किशोर बी. वासनिक	154
41	भारत-पाकिस्तान संबंध : 2000 ते 2010 डॉ. संजय गव्हाणे	157

सार्क आणि भारत यांचे परस्परातील संबंध

डॉ. दिपाली श्रीराम लोखे
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
डॉ एच एन सिन्हा महाविद्यालय, पातूर ता.पातूर जि. अकोला

सार्कच्या निर्मितीची पार्श्वभूमी —

सार्कच्या निर्मितीचा प्रस्ताव बांगला देशकडून १९८० मध्ये जेव्हा ठेवला गेला त्याच वर्षी सोवियत रशियाने अफगाणिस्तान मध्ये लष्करी हस्तक्षेप केला होता. अमेरिका आणि सोवियत रशिया यांच्यातील तणावशैथिल्याचे राजकारण संपुष्टात येवून नवीन शीतयुद्धाला (New Cold War) प्रारंभ झाला. सोवियत रशियाच्या अफगाणिस्तान मधील हस्तक्षेपामुळे अमेरिकेचे दक्षिण आशिया कडे विशेष लक्ष केंद्रीत झाले होते. आशियामध्ये साम्यवादाच्या वाढत्या प्रभावाचे प्रतिरोधन करणे आवश्यक होते या पार्श्वभूमीवर बांगलादेशाकडुन सार्कच्या स्थापनेच्या अशा स्वरूपाची कल्पना ही अमेरिकेच्या शितयुद्धाच्या राजकारणाचा भाग असावा असा संशय भारताला आला.

ज्याप्रमाणे अमेरिकेच्या अप्रत्यक्ष आशिर्वादाने १९६९ मध्ये दक्षिणपूर्व आशियाई राष्ट्राची सहकार्य संघटना म्हणजेच 'आसियान' ची स्थापना झाली. त्याप्रमाणे सार्कच्या निर्मितीमागे देखील अमेरिकेचे प्रोत्साहन असावे असा संशय काही भारतीय धोरणकर्त्यांना आला. भारतीय परराष्ट्र धोरणाचा समाजवादाकडे झुकणारा कल भारताचे सोविएत रशियाबरोबरच मित्रत्वाचे संबंध यापुळे या शंशयाला खतपाणी मिळाले या विचारसरणीच्या प्रभावामुळेच भारताने आसियान संघटनेच्या सदस्यत्वाचा प्रस्ताव धुडकावून लावला होता. काही परराष्ट्र धोरण विश्लेषकांच्या मते सार्कच्या निर्मिती मागे छोटया दक्षिण आशियाई राष्ट्राचे राजकारण होत. बांगलादेश भूतान नेपाळ, श्रीलंका या दक्षिण आशियातील लहान आणि गरीब राष्टांना भारताच्या श्रेष्ठत्वाची आणि वाढत्या प्रभावाची भीती होती परिणामी ही राष्ट्रे जर एकत्र आली तर दक्षिण अाशियातील भारताचा प्रभाव संतुलित करता येईल अशी त्यांची कल्पना होती सार्कच्या माध्यमातून भारताच्या प्रभावाला आव्हाण देणे ही सार्कच्या निर्मितीमागची मुख्य प्रेरणा असल्याचे मत हे विचारवंत मांडतात अशा स्वरुपाच्या संघटनेच्या निर्मितीसंबंधी प्रारंभी भारताचा दृष्टीकोण उदासिन असतानाही भारताने सार्कच्या स्थापनेच्या प्रस्तावाचे स्वागत केले तथापी असे करत असतांना भारताने दोन अटी ठेवल्या

अ) सार्कच्या व्यासपीठावरुन व्दिपक्षीय वादग्रस्त प्रश्नांची संघर्षाची चर्चा होता कामा नये या व्यासपीठाचा उपयोग हा केवळ विभागीय सहकार्य वाढविण्यासाठीच केला जावा.

ब) सार्कच्या व्यासपीठावरुन घेतला जाणारा प्रत्येक निर्णय हा सर्वानुमते घेतला जावा.

सार्क संघटनेची स्थापना :—

दक्षिण आशियाची विभागीय सहकार्य संघटना

(South Asian Association for Regional Cooperation - SAARC)

दक्षिण आशियाची विभागीय सहकार्य संघटनेची स्थापना बांगलादेशाची राजधानी येथे १९८५ मध्ये झाली. निर्मितीच्या वेळी या संघटनेमध्ये बांगलादेश,भारत, भूतान, नेपाळ, मालदिवज, श्रीलंका आणि पाकीस्तान अशी सात सभासद राष्ट्रे होती. नंतर २००७ मध्ये अफगाणिस्तानचा समोवश झाल्याने या संघटनेमध्ये सहभागी सभासद राष्ट्रांची संख्या आठ झाली आहे.

सार्क संघटनेची उद्दीष्टये व तत्वे

१)दक्षिण आशियाच्या लोकांचे कल्याण साधणे आणि त्यांचे जीवनमान सुधारणे

२)विभागातील आर्थिक वाढ, सामाजिक सुधारणा आणि सांस्कृतीक विकासाला गती देणे आणि सर्व व्यक्तिंना प्रतिष्ठीत जगण्यासाठी संधी उपलब्ध करुन देणे आणि त्यांच्या संपूर्ण सुप्तशक्ती साध्य करणे.

३)दक्षिण आशियाच्या राष्ट्रामधील सामुहीक आत्मनिर्भरता वाढविणे आणि बळकट करणे

४)एकमेकांच्या प्रश्नाविषयी परस्पर विश्वास, समजूतदारपणा आणि कृतज्ञता निर्माण करण्यासाठी योगदान देणे.

५)आर्थिक,सामाजिक, सांस्कृतीक, तांत्रिक आणि शास्त्रीय क्षेत्रातील सक्रीय एकत्रित सहकार्य आणि परस्पर साहाय्य वाढविणे

६)इतर विकसनशील देशांसोबत सहकार्य वृध्दिंगत करणे.

७)दक्षिण आशियाची राष्ट्रामध्ये सामुहीक हितसंबधाच्या विषयावर होणा–या आंतरराष्ट्रीय परिषदेतील सहकार्य वाढविणे.

८)समान उद्देश व हेतु असलेल्या आंतरराष्ट्रीय आणि विभागीय संघटनासोबत सहकार्य करणे

आजपर्यंत जवळ जवळ १९ परिषदा झाल्या आहेत. त्यामध्ये आठवी परिषद नवी दिल्ली येथे २ ते ४ मे १९९५ रोजी झाली यावेळी सदस्य राष्ट्रांचे संयुक्त राष्ट्रातील सहकार्य वाढविण्यावर जोर देण्यात आला. या परिषदेमध्ये एशियन आणि एपेक (APEC) सारख्या आंतरराष्ट्रीय संघटनेसोबत सहकार्याच्या शक्यता शोधण्यासाठी सदस्य राष्ट्रामध्ये नियमित अनोपचारिक संबंध असले पाहीजे यावर भर देण्यात आला तसेच दक्षिण आशियातील वाढत्या दहशतवादाच्या प्रश्नावर चर्चा करुन प्रभावी आंतरराष्ट्रीय पर्यवेक्षण आणि नियंत्रणाखाली पूर्ण निशस्त्रीकरण करण्यासाठी आवाहन करण्यात आले.

चौदावी शिंखर परिषद भारतातील नवी दिल्ली येथे ३ ते ४ एप्रिल २००७ रोजी झाली. या वेळी संघटनेच्या सभासद राष्ट्राचे राज्यप्रमुख किंवा शासन प्रमुख यांनी इस्लामीक प्रजासत्ताक राज्य असलेल्या अफगाणिस्तानच्या सार्क मधील प्रवेशाचे स्वागत केले या परिषदेमध्ये सामाजिक सनदेच्या अमलबजावणीसाठी लक्ष केंद्रीत करण्याची गरज 'असल्याचे मान्य करण्यात आले आणि राष्ट्रीय अमलबजावणी कार्य पूर्ण होण्यासाठी निश्चित कार्यक्रम व प्रकल्प तयार करण्याचे निर्देश राष्ट्रीय समन्वय समितीला दिले. कारण त्यांना यांची जाणीव होती की, सामाजिक सनदेच्या अमलबजावणीमध्ये नागरी सामाजिक संघटनाची मोठी भूमिका आहे शिवाय या परिषदेमध्ये राज्यप्रमुख किंवा शासनप्रमुख यांनी साप्ता कराराला सर्व सदस्य राष्ट्रांनी वेळेवर मान्यता दिल्यामूळे समाधान व्यक्त केले. विभागीय सहकार्याच्या प्रस्तावाकडे पाहण्याच्या भारताचा दृष्टीकोण हा सकारात्मक राहीला आहे. दक्षिण आशिया एक संघटीत शक्ती म्हणुन पुढे यावा अशी भारताची सुरवातीपासुनच इच्छा आहे. युरोपीयन महासंघ किंवा आशियानप्रमाणे दक्षिण आशियाई राष्ट्रांनी आपला आर्थिक सामाजिक विकास साधावा असे भारताचे मत होते. पश्चिम युरोपीय राष्ट्रे एक दुस–यांशी भांडत होती युरोपीयन महासंघाच्या स्थापनेनंतर पश्चिम युरोपीय राष्ट्रांमधील संघर्षाची जागा सहकार्याने घेतली आणि आज एक व्यापार महासत्ता म्हणुन हा संघ नावारुपाला आला आहे. दक्षिण आशियामधून भारत आणि त्यांच्या शेजारी राष्ट्रामध्ये विविध कारणावरुन जे संघर्ष आहेत ते सोडविण्यासाठी राष्ट्रामध्ये परस्पर विश्वास निर्माण होऊ शकतो. अशी भारताची भूमिका असल्यामुळे सार्कच्या निर्मितिला भारताने पाठींबा दिला हा पाठींबा देतांना भारताच्या काही अटी होत्या भारताच्या मते दक्षिण आशियाची राष्ट्रामध्ये आर्थिक आणि व्यापारी सहकार्याला चालना मिळाली ही राजकीय प्रश्न सोडविण्यासाठी पोषक परिस्थिती निर्माण होईल असे भारताचे मत होते. परिणामी दक्षिण आशियाई राष्ट्रांनी परस्परामधील वादग्रस्त आणि संघर्ष बाजुला सारुन आर्थिक आणि व्यापारी पातळीवर प्राधान्य द्यावे. आर्थिक आणि राजकीय मुद्दे यामध्ये सदस्यराष्ट्रांनी

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आहे [illegible] [illegible] आर्थिक आणि [illegible] हितसंबंधाच्या पूर्ततेत बाधा निर्माण होता कामा नये.

दक्षिण आशिया [illegible] राष्ट्रांच्या तुलनेत सर्वच [illegible] भारताचे श्रेष्ठत्व आहे [illegible] भारताला कल्पना आहे [illegible] दक्षिण आशियाई [illegible] [illegible] भारताच्या [illegible] साध्य होणार नाही दक्षिण आशियात भारताला [illegible] भूमिका पार पाडावी लागेल. [illegible] जाणीव पंडीत जवाहरलाल नेहरुपासून ते नरेंद्र मोदी सर्वच [illegible] आहे दक्षिण आशियामध्ये श्रीलंका आणि माल्दीवज ही दोन राष्ट्रे सोडली तर इतर सर्वच राष्ट्रांशी भारताच्या भौगोलिक सिमा जोडल्या आहेत. यातून [illegible] दक्षिण आशियाई राष्ट्रामध्ये [illegible] आहे भारताच्या स्वातंत्र्यापासुनच भारताने दक्षिण आशियाची [illegible] विकासात महत्वाची भूमिका बजावली आहे.भारताच्या श्रेष्ठत्वा विषयी दक्षिण आशियाई राष्ट्रांमध्ये भीती निर्माण होऊ नये यासाठी भारत सुरवातीपासुनच प्रयत्नशील राहीला आहे. भारताने आपल्या आकार-मानाचा आर्थिक आणि लष्करी सामर्थ्याचा फायदा दक्षिण आशियाई [illegible] प्रभाव पाडण्यासाठी किंवा त्यांच्या अंतर्गत कारभारात हस्तक्षेप करण्यासाठी कधीही केला नाही.

सन १९९० च्या दशकात शितयुध्दोत्तर काळात भारताने विभागीय सहकार्य आणि एकयाच्या तत्वावर विशेष जोर दिला शित युध्दोत्तर काळातील भारतीय परराष्ट्र धोरणाने एक महत्वाचे उद्दीष्ट म्हणून विभागीय सहकार्याकडे पाहीले जाते भारतीय परराष्ट्र धोरणाला नवी दिशा प्राप्त करुन देणा-या प्रसिध्द 'गुजराल धोरणा' मध्ये विभागीय सहकार्यावर विशेष भर देण्यात आला आहे. कोणत्याही परतफेडीची अपेक्षा न करता भारताने आपल्या शेजारिल राष्ट्रांना आर्थिक मदत आणि सहकार्य करावे हे 'गुजराल' धोरणामधील मुख्य सुत्र होते. शेजारील राष्ट्राच्या अंतर्गत कारभारात हस्तक्षेप न करणे त्यांच्या स्वातंत्र्य,सार्वभौमत्व आणि सहकार्यातून आर्थिक विकास साधणे ही 'गुजराल' धोरणामधील विभागीय सहकार्या संबंधीची काही प्रमुख तत्वे आहेत.

सार्क संघटनेच्या सक्षमतेसाठी उपाय :-

१)सार्क राष्ट्रांनी परस्परात सहकार्य वाढविण्यासाठी वाद निर्माण करणारे राजकीय प्रश्न सार्कच्या व्यासपीठावरुन उपस्थित करु नये.

२)सार्क राष्ट्रांनी परस्परात वाद निर्माण करणारे मुद्दे त्वरित सोडविण्यात यावे

३)सार्क राष्ट्रांनी परस्परात सांस्कृतीक व या राष्ट्रामधील जनतेत किंवा आपआपसात चांगले संबंध प्रस्तापीत केले जावेत

४)सार्क राष्ट्रांनी परस्परात व्दिपक्षीय व बहुपक्षीय सहकार्य वाढविण्यासाठी प्रयत्न करावेत.

५)सार्क राष्ट्रांनी परस्परात व्यापारी व इतर गुंतवणुकी विषयक संबध वाढवावेत

६)सार्क राष्ट्रांनी या प्रदेशातील दहशतवाद व मुलतत्ववादी कारवाया वास आळा घालावा.

निष्कर्ष :-

अशाप्रकारे सार्क संघटनेत भारताचे स्थान सर्वात महत्वपूर्ण आहे भारत ही दक्षिण आशियातील प्रमुख सत्ता आहे भूप्रदेश आणि लोकसंख्या या दृष्टीने भारत हा दक्षिण आशियातील सर्वात मोठा देश आहे त्याचबरोबर नैसर्गिक साधन संपत्तीची विविधता, शास्त्रीय, तांत्रिक प्रगत औद्योगिक विकास आणि लष्करी सामर्थ्य यामूळे भारत दक्षिण आशियात सर्वात प्रबळ देश बनलेला आहे. सार्क संघटनेतील इतर देश भौगोलीक दृष्या एकमेकापासुन अलग आहेत. भारताच्या या महत्वपूर्ण स्थानामूळे सार्क संघटनेतील देशामध्ये विविध क्षेत्रात सहकार्य वृध्दिंगत करणा-या कार्यात भारत अग्रेसर आहे.

B.Aadhar International Peer Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 7.675, Issue NO, 283 (CCLXXXIII) A
ISSN : 2278-9308
March, 2021

संदर्भ १

१.देवळाणकर डॉ. शैलेंद्र, भारतीय परराष्ट्र धोरण सातत्य आणि स्थित्यंतर, आरती पारगावकर, प्रतिमा प्रकाशन पुणे पेज नं. १२७,१३५,१३६

२.कायंदे डॉ.संतोष नारायण, ब्रिटन व संयुक्त राज्य अमेरिकेचे शासन आणि सार्क, युवराज भट्ट भाळी अथर्व पब्लिकेशन पेज नं. १४६,१४७, व १५३,१५४

३.जोगदंड डॉ.बी.जी.,निवडक संविधाने आणि आंतरराष्ट्रीय संबंध प्रकाश :— मेहरबाबा पब्लीशर्स